

ΕΘΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

ΙΕΡΑ ΔΑΣΗ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Στη μνήμη του Oliver Rackham (1939-2015)

I. Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ)

1. Όνομα Ιερά δάση των χωριών του Ζαγορίου και της Κόνιτσας

©Καλλιόπη Στάρα. Κόνιτσα, κοιλάδα Αώου, δάσος μαύρης πεύκης. Ένας ξύλινος

σταυρός σηματοδοτεί το μονοπάτι για το ξωκλήσι.

Άλλη/-ες ονομασία/ες:

Εκκλησιαστικά δάση ή Κλησιαστ(ι)κά, Βακούφ(ι)κα δάση ή Βακούφια, Κουρί ή κατά συγκοπή Κρί (π.χ. Κουρί στην Παναγία ή Κρι της Παναγιάς), Λιβάδια. Κάποιες φορές η αναφορά στα ίδια τα δέντρα φανερώνει το ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας (π.χ. Μεγάλα Πουρνάρια).

2. Ταυτότητα

Τα ιερά δάση είναι δάση τα οποία κάθε κοινότητα διαχειρίζεται ως περιοχές προστασίας. Συλλογικές αναπαραστάσεις τα ορίζουν ως τόπους ιδιαίτερης σημασίας για παρακείμενες κοινότητες, που τα συνδέουν επίσης με την τοπική ιστορία και το τοπίο τους. Συχνά

σχετίζονται με φυσικούς πόρους που η κοινότητα διαφυλάττει, επειδή είναι σημαντικοί για την επιβίωσή της. Ακόμη συχνότερα, πρόκειται για δάση που προφυλάσσουν τους οικισμούς από φυσικές καταστροφές. Κάποια ιερά δάση δεν συνδέονται άμεσα με εκκλησίες ή άλλα θρησκευτικά κτίσματα εντός τους. Ωστόσο, υπάρχουν άλλα που διατηρούν εντός της έκτασής τους εκκλησίες, ξωκλήσια ή εικονίσματα τα οποία συνδέονται με λατρευτικούς σκοπούς. Τα δάση αυτά διατηρούνται, καθώς οι κάτοικοι των παρακείμενων οικισμών αποφεύγουν τις καρπώσεις σε αυτά από τον φόβο της τιμωρίας από υπερφυσικές δυνάμεις. Σήμερα τέτοιες περιοχές κατατάσσονται στους Ιερούς Φυσικούς Τόπους του πλανήτη (Sacred Natural Sites), που ορίζονται ως τόποι με ιδιαίτερη πνευματική σημασία για παρακείμενες κοινότητες, αλλά και ως τόποι ιδιαίτερης βιοπολιτισμικής αξίας, σημαντικοί παγκοσμίως, τόσο για την πολιτισμική πολυμορφία όσο και τη βιοποικιλότητα, ιδιαίτερα λόγω των φυσικών οργανισμών που σχετίζονται με αιωνόβια δέντρα ή δάση.

3. Πεδίο ΑΠΚ

• Προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις

Έχουμε καταγράψει πολλές προσωπικές ιστορίες, αφηγήσεις περιστατικών ή παραδόσεις που σχετίζονται με υπερφυσικού τύπου τιμωρίες, τάματα, ανταλλάγματα, εμφανίσεις και συναντήσεις με τους υπερφυσικούς προστάτες των δασών.

©Καλλιόπη Στάρα. Κόνιτσα, κοιλάδα Αώου. Εικονίσματα στην άκρη του δάσους

δηλώνουν σύνορα, μονοπάτια, τόπους οριακούς κι επικίνδυνους, αποτελούν τάματα ή σημεία συνάντησης με το υπερφυσικό.

Είναι πιθανόν κάποιες από αυτές να αναπαράγουν αρχαίους μύθους ή λογοτεχνικά κείμενα που εμπεριέχουν στοιχεία δεντρολατρίας και τα οποία περιλαμβάνονταν σε προπολεμικά σχολικά βιβλία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η ιστορία του Ερισύχθονα, η «Βασιλική Δρυς» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και «Η κατάρα του πεύκου» του Ζαχαρία Παπαντωνίου. Ωστόσο, όποιες και αν είναι οι πηγές των δοξασιών που σχετίζονται με αυθαιρεσίες στα ιερά δάση, ως τιμωροί εμφανίζονται προστάτες Άγιοι και Αγίες, με τους οποίους οι κάτοικοι συνδιαλέγονται και διαπραγματεύονται ή τους οποίους εκλιπαρούν. Επιπλέον, στην περίπτωση αφορισμένων δασών είναι οι κατάρες που απειλούν με υλικές

καταστροφές, κακοτυχία, κοινωνικό αποκλεισμό, κλονισμό της υγείας, θάνατο, αλλά και το ενδεχόμενο καταδίκης της ψυχής του παραβάτη στην αιώνια κόλαση.

• Κοινωνικές πρακτικές-τελετουργίες-εορταστικές εκδηλώσεις

Στις εκκλησίες που βρίσκονται εντός του δάσους οργανώνονται ετήσιες θρησκευτικές τελετές (π.χ. αγρυπνίες, θείες λειτουργίες) και εορταστικές εκδηλώσεις (π.χ. προσφορά τροφής και πανηγύρια). Επιπλέον, η έρευνα καταγράφει μνήμες αφορισμών που έλαβαν χώρα στα δάση, καθώς και το τελετουργικό τους (παρουσία συγκεκριμένου αριθμού ιερέων, μαύρα κεριά, αναποδογυρισμένα καζάνια κλπ.).

©Καλλιόπη Στάρα. Κεντρικό Ζαγόρι, δάσος δρυός. Κάποια ιερά δάση συνδέονται με εκκλησίες και ξωκλήσια που φιλοξενούν υπαίθριες λειτουργίες και πανηγύρια τη μέρα της γιορτής του Αγίου τους.

• Γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν

Ο χαρακτηρισμός των δασών ως ιερών σχετίζεται με την τοπική γνώση για τη φύση και τη διαχείριση των φυσικών πόρων. Όπως πιστεύουν οι κάτοικοι, τα δάση αυτά λειτουργούν ως προστατευτικά δάση, καθώς φύονται σε περιοχές που αν αποψιλώνονταν θα μπορούσαν να προκληθούν πτώσεις βράχων, χιονοστιβάδων ή εκροές χειμάρρων εντός των οικισμών. Επίσης, προστατεύουν τις πηγές και τον υπόγειο υδροφόρο του κάθε οικισμού. Επιπλέον, δάση αείφυλλων πουρναριών αποτελούσαν απόθεμα διαθέσιμης κλαδονομής, ενώ δάση κωνοφόρων ή πλατυφύλλων που γειτνιάζαν με τον οικισμό μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την περάτωση έργων προς όφελος του συνόλου της Κοινότητας (π.χ. ανεγέρσεις σχολείων ή εκκλησιών).

4. Τόπος

Ήπειρος, Δήμος Ζαγορίου και Δήμος Κόνιτσας.

5. Λέξεις-κλειδιά

Ιερά δάση, βακούφικα δάση, βακούφια, εκκλησιαστικά δάση, κλησιαστικά, κουρί, κρι, λιβάδια, προστατευτικά δάση, αφορισμένα δάση.

II. Ταυτότητα του φορέα του στοιχείου ΑΠΚ

Θεματοφύλακες των δασών είναι οι τοπικές κοινότητες που τα διατηρούν. Οι θεσμοί που ενδιαφέρονται ενεργά για την ανάδειξη των ιερών δασών ως πολιτισμικού αγαθού, αλλά και ως τόπων σημαντικών για τη διατήρηση της φύσης είναι αρκετοί. Σημαντικότεροι από αυτούς είναι:

- **Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**, Τμήμα Βιολογικών Εφαρμογών και Τεχνολογιών (BET)

Διεύθυνση: Παν/πολη Ιωαννίνων, 45110

Πληροφορίες: Θεώνη Τράγκα, αναπληρώτρια καθηγήτρια, πρόεδρος τμήματος BET

Τηλέφωνο: 26510 07917

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: ttrangas@cc.uoi.gr

Ιστότοπος: www.bat.uoi.gr

- **Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**, Τμήμα Βιολογικών Εφαρμογών και Τεχνολογιών, Τομέας Οικολογίας, «Πρόγραμμα Θαλής Π.Ι. – Η διατήρηση μέσω της θρησκείας, τα ιερά δάση της Ηπείρου»

Διεύθυνση: Παν/πολη Ιωαννίνων, 45110

Πληροφορίες: John M. Halley καθηγητής, επιστημονικός υπεύθυνος του προγράμματος

Τηλέφωνο: 26510 07337

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: jhalley@cc.uoi.gr

- **Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Τομέας Λαογραφίας

Διεύθυνση: Παν/πολη Ιωαννίνων, 45110

Πληροφορίες: Κωνσταντίνα Μπάδα, καθηγήτρια, διευθύντρια τομέα Λαογραφίας

Τηλέφωνο: 2651005161

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: cfaturu@cc.uoi.gr

Ιστότοπος: <http://www.hist-arch.uoi.gr/index.php?lang=el>

- **Δήμος Ζαγορίου**

Διεύθυνση: Ασπράγγελοι Ζαγορίου, 44007

Πληροφορίες: Βασίλης Σπύρου, δήμαρχος

Τηλέφωνο: 26533 60300

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: d.zagoriou@1376.syzefxis.gov.gr

Ιστότοπος: www.zagori.gov.gr

- **Δήμος Κόνιτσας**

Διεύθυνση: Πλατεία Δημαρχείου, Κόνιτσα, 44100

Πληροφορίες: Γιώργος Καλλιντέρης, αντιδήμαρχος Πολιτισμού

Τηλέφωνο: 26553 60309

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: gkallint@yahoo.gr

Ιστότοπος: www.konitsa.gr

- **Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου** (Φορέας Διαχείρισης Εθνικών Δρυμών Βίκου-Αώου και Πίνδου)

Διεύθυνση: Ασπράγγελοι Ζαγορίου, 44007

Πληροφορίες: Γιώργος Μαλλίνης, πρόεδρος ΔΣ και Αλεξάνδρα Παπιγκιώτη, σύμβουλος Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης

Τηλέφωνο: 26530 22245

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: pindos.np@gmail.com

Ιστότοπος: pindosnationalpark.gr

- **Med-INA, Μεσογειακό Ινστιτούτο για τη Φύση και τον Άνθρωπο/Mediterranean Institute for Nature and Anthropolos**

Διεύθυνση: Βουκουρεστίου 23, 10671 Αθήνα

Πληροφορίες: Θύμιος Παπαγιάννης, διευθυντής

Τηλέφωνο: 210 3600711

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: secretariat@med-ina.org

Ιστότοπος: www.med-ina.org

- **Delos Initiative, IUCN (World Conservation Union)-WCPA (World Commission on Protected Areas)**

Διεύθυνση: Βουκουρεστίου 23, 10671 Αθήνα

Πληροφορίες: Θύμιος Παπαγιάννης, joint coordinator

Τηλέφωνο: 210 3600711

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: secretariat@med-ina.org

Ιστότοπος: www.med-ina.org/delos/

- **Vjosa/ Aoos River Ecomuseum**

Διεύθυνση: Βουκουρεστίου 23, 10671 Αθήνα

Πληροφορίες: Αφροδίτη Σορώτου και Αλέξης Κατσαρός, overall co-ordinators

Τηλέφωνο: 210 3600711

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: asorotou@med-ina.org, alexis@med-ina.org

Ιστότοπος: www.ecomuseum.eu/gr/

- **Οικομουσείο Ζαγορίου**

Διεύθυνση: Κήποι Ζαγορίου, 44007

Πληροφορίες: Κανελλοπούλου Γεωργία, πρόεδρος

Τηλέφωνο: 6974125405

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: ecomuseumzagori@gmail.com

Ιστότοπος: www.ecomuseumzagori.gr

- **Αναπτυξιακή Εταιρεία Ζαγορίου**

Διεύθυνση: Δοσίου 13, 45333 Ιωάννινα

Πληροφορίες: Ελένη Παγκρατίου, αρχιτεκτων-γεωγράφος, γραμματέας ΔΣ

Τηλέφωνο: 2651068566

Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: epag68@otenet.gr

Ειδικές πληροφορίες για το στοιχείο

Καλλιόπη Στάρα

MSc Οικολογία, PhD Λαογραφία

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια Τομέα Οικολογίας, Τμήματος Βιολογικών Εφαρμογών και Τεχνολογιών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Διεύθυνση: Μεταβατικό Κτήριο, γραφείο 233 II Πανεπιστημιούπολη, 45110 Ιωάννινα

Τηλ. 26510 09057 και 26510 77448

Διεύθυνση Ηλεκτρονικού Ταχυδρομείου: kallio21@hotmail.com, kstara@cc.uoi.gr

III. Περιγραφή του στοιχείου ΑΠΚ

1. Περιγραφή

Τα ιερά δάση του Ζαγορίου και της Κόνιτσας είναι τόποι που συνδέονται με απαγορεύσεις κοπής και κυρίως με τον φόβο ότι η κοπή των δέντρων τους μπορεί να επιφέρει τιμωρίες υπερφυσικού χαρακτήρα στους παραβάτες. Τα ιερά δάση τις περισσότερες φορές δεν αποτελούν εκκλησιαστική περιουσία, παρά αποτελούν κοινοτικές ή δημόσιες εκτάσεις. Ωστόσο, οι κάτοικοι των κοινοτήτων αναγνωρίζουν την Εκκλησία ως εθνικό διαχειριστή τους.

2. Αναλυτική περιγραφή

Τα ιερά δάση συχνά λειτουργούν ως προστατευτικά δάση που προστατεύουν κατακείμενους οικισμούς από κατολισθητικά φαινόμενα (π.χ. πτώσεις βράχων ή χιονοστιβάδες), καθόλου ασυνήθιστα σε ορεινούς τόπους, όπως τα βουνά της Ηπείρου. Επιπλέον, τα ιερά δάση μπορούσαν στο παρελθόν να λειτουργήσουν ως δάση αποθεματικά. Τέτοια δάση, αποτελούμενα συχνά από αείφυλλα πουρνάρια, μπορούσαν να δώσουν το κλαδί τους σε περιπτώσεις σφοδρών παρατεταμένων χιονοπτώσεων, ώστε να επιβιώσουν τα σταυλισμένα ζώα που διατηρούσε η κάθε οικογένεια. Κοινοτικές αποφάσεις όριζαν τη διαχείριση σε τέτοιες έκτακτες περιπτώσεις και τα οφέλη καρπωνόταν η Εκκλησία. Επίσης, κάποιες φορές ακόμη και η ξυλεία ιερών δασών χρησιμοποιήθηκε για κοινωφελή έργα. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το δάσος της Γραδίστας στο Καπέσοβο, που έδωσε μέρος των δέντρων του για τις ανάγκες της κατασκευής της Πασχαλείου Σχολής (1861), ως έμμεση συμμετοχή της κοινότητας Καπεσόβου στη δωρεά των αδελφών Πασχάλη.

Ένα δάσος μπορούσε να χαρακτηριστεί ιερό αν αφιερωνόταν σε μια εκκλησία που βρισκόταν στα όριά του, είτε στην κεντρική εκκλησία του χωριού. Σε αρκετά χωριά απαντούν επίσης δάση αφορισμένα. Ο αφορισμός λειτούργησε σε περιπτώσεις δασών ως αόριστη απειλή για κάθε επίδοξο παραβάτη με συνέπειες τον αποκλεισμό από την κοινωνία και τα μυστήρια της Εκκλησίας –ακόμη και από την κηδεία του/της–, τον κοινωνικό στιγματισμό και την απευχή της κληρονομιάς της αιώνιας κόλασης.

3. Τόπος και μέσα επιτέλεσης ή άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ

• Χώρος που συνδέεται με την επιτέλεση/πραγματοποίηση του στοιχείου ΑΠΚ

Σε κάθε χωριό της περιοχής έρευνας διατηρείται συνήθως ένα ιερό δάσος. Τα περισσότερα ιερά δάση βρίσκονται κοντά στους οικισμούς και συχνά γειτνιάζουν με τα τελευταία τους σπίτια. Εξαιρέσεις αποτελούν δάση που συνδέονται με παλιούς εγκαταλελειμμένους οικισμούς. Συνήθως στους εγκαταλελειμμένους αυτούς τόπους η εκκλησία λειτουργεί πλέον ως ξωκλήσι· όσο ο χώρος είναι φροντισμένος, τόσο το παρακείμενο δάσος του διατηρείται σε καλή κατάσταση. Επιπλέον, όταν το δάσος εξυπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς, η θέση του μπορεί να βρίσκεται και σε μεγάλη απόσταση από τον οικισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το αφορισμένο δάσος Πλάι του Μικρού Πάπιγκου, το οποίο βρίσκεται σε απότομη πλαγιά και σε απόσταση πορείας μιάμισης ώρας από τον οικισμό. Η θέση του σε υψόμετρο που φτάνει τα 1.550 μέτρα, στα δασοόρια που δίνουν τη θέση τους στις θερινές βοσκές, όπου δεν φυτρώνουν πλέον δέντρα, συνδέεται με το γεγονός ότι αυτό προστατεύει τον οικισμό από χιονοστιβάδες.

©Καλλιόπη Στάρα. Ανατολικό Ζαγόρι, κοιλάδα Βάρδα, δάσος οξυάς. Τα ιερά δάση συχνά έχουν έναν προστατευτικό χαρακτήρα καθώς φύονται σε απότομες πλαγιές ακριβώς πάνω από τους οικισμούς τους οποίους προστατεύουν από κατολισθήσεις και πτώσεις βράχων ή χιονοστοιβάδων.

• **Εξοπλισμός εξαρτήματα (εργαλεία, σκεύη, στολές κ.ά.) που χρησιμοποιούνται κατά την προετοιμασία και την επιτέλεση του στοιχείου ΑΠΚ**

Αν και σε άλλες περιοχές οι ιεροί τόποι συνδέονται με ιεροπραξίες, όπως ο υψωμός ή το σταύρωμα των δέντρων, στην Ήπειρο τέτοιες πρακτικές δεν καταγράφηκαν από την επιτόπια, αλλά ούτε και από την αρχαιολογική έρευνα. Τα δέντρα που φέρουν εγχάρακτους ή σιδερένιους σταυρούς δεν σχετίζονται με τελετουργικές πράξεις, παρά συνδέονται κυρίως με τις επισκέψεις του Πατροκοσμά (1714-1779) στο Ζαγόρι και στην Κόνιτσα, όπου τέτοιες παραδόσεις είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς. Επιπλέον, μπορεί να συνδέονται με μονοπάτια που οδηγούν σε ξωκλήσια, να δηλώνουν κατοχή του δέντρου και χρήση του, π.χ. ως θερινού στάλου, ή να λειτουργούν ως προστατευτικοί των δέντρων από τον κίνδυνο κεραυνών.

Πολλά ωστόσο ιερά δάση, παραδίδονται μαζί με τις εκκλησίες τους ως εκδηλώσεις θεοφανείας. Σε τέτοιες περιπτώσεις είτε κάποιος χωριανός βρίσκει με θαυμαστό τρόπο την εικόνα, η οποία στη συνέχεια μετακινείται κάθε βράδυ στον χώρο που η ίδια επιλέγει, είτε εμφανίζεται στα όνειρα χωριανών, μέχρι που να θεμελιωθεί σε συγκεκριμένο σημείο η εκκλησία της (π.χ. Παλιοσέλι Λάκκας Αώου Κονίτσης, Βωβούσσα Ανατολικού Ζαγορίου).

Οι αφηγήσεις για τα ιερά δάση συχνά αναφέρονται στις συνέπειες των απαγορευμένων καρπώσεων σε αυτά. Αυτές συχνά μιλούν για την εμφάνιση των υπερφυσικών φυλάκων του δάσους ή των απεσταλμένων τους, όπως π.χ. γιγάντιων φιδιών στα όνειρα παραβατών, αλλά και για τιμωρίες που ποικίλλουν από στιγμιαία μαρμαρώματα, ελαφρά ή σοβαρά ατυχήματα μέχρι και ετεροχρονισμένες σοβαρές ασθένειες ή αιφνίδιους θανάτους. Τέλος, πολλοί ηλικιωμένοι θυμούνται διηγήσεις από τους δικούς τους παππούδες και γιαγιάδες για την ιεροπραξία του αφορισμού, το τελετουργικό του οποίου είναι σε θέση να περιγράψουν με ακρίβεια.

• **Προϊόντα ή εν γένει υλικά αντικείμενα (χειροτεχνήματα, εργαλεία, λατρευτικά ή μη σκεύη, προϊόντα, φαγητά κ.λπ.) που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της επιτέλεσης ή της άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ.**

Τα ιερά δάση αντιπροσωπεύουν μεγάλη ποικιλία τύπων βλάστησης, καθώς γεινιάζουν με χωριά τα οποία βρίσκονται χτισμένα σε υψόμετρο 600-1.500 μέτρων. Κατεβαίνοντας από υψηλότερα προς χαμηλότερα υψόμετρα, μπορούμε να συναντήσουμε δάση άρκευθου,

οξυάς, μαύρης πεύκης, μικτά φυλλοβόλα δάση, δάση φυλλοβόλων δρυών και πρινώνες. Καθώς, τόσο στο Ζαγόρι όσο και στην Κόνιτσα, τα περισσότερα χωριά είναι χτισμένα στη ζώνη της δρυός, μικτά φυλλοβόλα και δρυοδάση, απαντούν συνήθως ως ιερά. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία είναι όχι το είδος της βλάστησης, παρά η ηλικία και η μορφή των δέντρων. Εδώ απαντούν φυσικού σχήματος αιωνόβια δέντρα ειδών που αλλού συναντάμε σε μορφή θαμνώδη, σμιλευμένη από την εντατική ανθρώπινη χρήση, με χαρακτηριστικότερο είδος το πουρνάρι. Θα πρέπει να αναφέρουμε εδώ ότι η παρουσία της δρυός δεν σχετίζεται με κανενός είδους επιβίωση αρχαιοελληνικών λατρευτικών πρακτικών, παρά με τη φυσική της παρουσία στα οικοσυστήματα της περιοχής, καθώς και με τη μεγάλη σημασία της για τη ζωή των παρακείμενων κοινοτήτων ως του πιο σημαντικού δέντρου της τοπικής χλωρίδας.

©Καλλιόπη Στάρα. Κεντρικό Ζαγόρι, δάσος δρυός. Τα αιωνόβια δέντρα αποτελούν πολύτιμους θύλακες μιας συχνά σπάνιας βιοποικιλότητας που επιλέγει ως ενδιαίτημά της ακριβώς αυτούς τους αρχαίους οργανισμούς.

4. Διαδικασία μετάδοσης από γενιά σε γενιά του στοιχείου ΑΠΚ

• Περιγραφή της διαδικασίας

Μια από τις μεγαλύτερες απειλές που αντιμετωπίζουν οι Ιεροί Φυσικοί Τόποι είναι η λήθη. Οι λιγοστοί άνθρωποι που συνεχίζουν να ζουν στα χωριά του Ζαγορίου και της Κόνιτσας, και κυρίως οι γηραιότεροι, γνωρίζουν για τα ιερά τους δάση. Ωστόσο, ας μην ξεχνάμε ότι πρόκειται για τους δύο πιο αραιοκατοικημένους δήμους της χώρας, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή πληθυσμού (2011), και για χωριά που το χειμώνα ερημώνουν σε μεγάλο βαθμό ή και τελείως. Οι γηραιότεροι, και κυρίως οι άνθρωποι που έζησαν στο χωριό, διηγούνται ιστορίες που μιλούν για την οργή του θεού ως αντίδραση στη βεβήλωση του ιερού τους τόπου. Ωστόσο, συχνά κάτοικοι που έχουν ζήσει στις πόλεις και επιστρέφουν ως συνταξιούχοι, είτε οι μορφωμένοι, αποποιούνται τον φόβο της υπερφυσικής τιμωρίας ως δεισιδαιμονίας. Οι τελευταίοι, όπως και οι νεότεροι χωριανοί, όταν γνωρίζουν για την ύπαρξη των δασών αυτών, μιλούν για την ανάγκη διατήρησής τους όχι πλέον από φόβο προς τις υπερφυσικές δυνάμεις, παρά από σεβασμό προς τη φύση και την ιστορία του τόπου τους.

Διαδικασίες τελετουργικών παραβάσεων που λειτουργούσαν τοπικά ως διαδικασίες μύησης, όπως η κατά παράβαση συλλογή κατακείμενων ξύλων για εθιμικές πυρές την Πρωτοχρονιά ή τα Χριστούγεννα, έχουν πλέον σταματήσει, καθώς σχεδόν δεν υπάρχουν παιδιά που να μαζεύουν ξύλα στα χωριά αυτά, όπου σχεδόν κανένα σχολείο δεν λειτουργεί πλέον, ενώ οι φωτιές συνήθως τροφοδοτούνται με ξύλα που αγοράζει ο Δήμος και μοιράζει στους πολιτιστικούς συλλόγους που οργανώνουν την εκδήλωση.

Ωστόσο, οι κάτοικοι των χωριών πιστεύουν στη δύναμη του ιερού τους τόπου και θεωρούν την ύπαρξή του απαραίτητη για λόγους πρακτικούς, πνευματικούς και αισθητικούς. Οι πρακτικοί λόγοι συνδέονται κυρίως με την προστασία που παρέχουν τα δάση αυτά σε οικισμούς που κινδυνεύουν από κατολισθητικά φαινόμενα. Λόγοι σεβασμού του ιερού τόπου συνδέουν την κατάσταση και τη μοίρα του με αυτή της κοινότητας και νοηματοδοτούν τον προστατευτικό χαρακτήρα του δάσους όχι μόνο λειτουργικά, αλλά και σε φαντασιακό επίπεδο συνδέοντας για παράδειγμα περιστατικά συλλογικής παραβατικής συμπεριφοράς με κακοτυχίες που έπληξαν το σύνολο της κοινότητας (κυρίως κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου). Οι αισθητικοί λόγοι συνδέονται κυρίως με τη θέα του ιερού δάσους από μακριά, αλλά και με τη σημασία του ως τόπου αναψυχής. Κάποιες κοινότητες μέσω πολιτιστικών συλλόγων και δραστηρίων χωριανών έχουν ξεκινήσει προσπάθειες ανάδειξης. Για παράδειγμα, στο Καπέσοβο υπάρχει μια πινακίδα που μιλά για το ιερό δάσος της Γραδίστας και την ιστορία του και καθοδηγεί τον επισκέπτη να ακολουθήσει μια κυκλική διαδρομή προκειμένου να δει ολόκληρο το δάσος και τα εντυπωσιακότερα δέντρα του.

• Φορείς μετάδοσης

Σημαντικότεροι φορείς της γνώσης είναι οι γηραιότεροι κάτοικοι των χωριών, αφενός γιατί η πίστη τους στην αξία και την ιερότητα των δασών είναι ζωντανή και αφετέρου γιατί γνωρίζουν τον τόπο βιωματικά. Τα μέλη εκκλησιαστικών επιτροπών είναι επίσης πολύ σημαντικά, καθώς συχνά επιμελούνται επισκευές και ανακατασκευές εκκλησιών, κόβοντας δέντρα που μπορεί να προκαλέσουν φθορές σε παρακείμενες εκκλησίες. Επίσης, είναι πολύ σημαντική η θέση και η άποψη του ιερέα της κοινότητας, καθώς, όταν ο ίδιος πιστεύει στην αξία αυτών των δέντρων, το ποίμνιο ακολουθεί.

Ένα μέρος αυτής της γνώσης έχει ήδη χαθεί και αποτυπώνεται πλέον σε γραπτά πονήματα ντόπιων ερευνητών (π.χ. τα χειρόγραφα του δασκάλου και ερασιτέχνη λαογράφου και βοτανικού Κώστα Λαζαρίδη [1904-1987], ο οποίος ασχολήθηκε εκτενώς με την καταγραφή και περιγραφή του φυσικού κόσμου του Ζαγορίου και του οποίου το πόνημα *Το χωριό μου [Κουκούλι του Ζαγορίου]* και η *Λαογραφία του* [χειρόγραφο 3229/1967], έτυχε τιμητικής διάκρισης και βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών). Επίσης, αποτυπώνεται στο έργο διανοουμένων που αγαπούσαν τη λαογραφία και τη φύση, όπως π.χ. ο δασολόγος Πάνος Γρίσπος, ο οποίος δημοσίευσε τη *Δασική Λαογραφία* σε συνέχειες και με αλφαβητική κατάταξη ανά λήμμα στην *Ηπειρωτική Εστία* (1967-1972, τόμοι 16-21), αλλά και ντόπιων συγγραφέων, που κάποιοι φορές αναφέρονται σε τέτοια θέματα γράφοντας για την ιστορία και τις παραδόσεις του χωριού τους: «Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένα βαθύ λογγάρι που το έλεγαν “κουρί”. Το λογγάρι αυτό τ' απαντούσαν οι χωριανοί, δεν άφ'ναν να κόψουν εκεί ούτε ξύλα, ούτε κλαδιά, κ' ούτε βοσκούσαν γίδια, γιατί ήταν οχπάνω 'πο το χωριό και τόθελαν να μεγαλώσει και να φουντώσει για να βαστάει τα νερά 'πο τ'ς βροχές για να μη πνιγεί το χωριό» (Χαράλαμπος Ρεμπέλης, 1953, *Κονιτσιώτικα: Η αρχή του παραμυθιού «Ο λύκος κι ο γύφτος»* (κατά Τόλη Χαρίτον από Τουρνοβό).

IV. Ιστορικό και γενεαλογία του στοιχείου ΑΠΚ

1. Ιστορικές πληροφορίες ή τοπικές διηγήσεις για την εμφάνιση, τη διάρκεια, την παρουσία, και τις προσαρμογές ή και τροποποιήσεις του στοιχείου ΑΠΚ

Τα μέχρι τώρα αποτελέσματα της χρονολόγησης των δέντρων των ιερών δασών τεκμηριώνουν ότι τα δέντρα έχουν ηλικία 250-400 ετών, η οποία τα ανάγει στη χρονική περίοδο πριν από το 1750. Τα χρόνια εκείνα οι αφορισμοί, τουλάχιστον στο Ζαγόρι, ήταν αρκετά δημοφιλείς για την επίλυση θεμάτων οικονομικής ή κοινωνικής φύσεως, όπως κλοπές αντικειμένων, διεκδικήσεις βοσκοτόπων, διευθετήσεις συνόρων ή ψευδομαρτυρίες.

Συχνά βρίσκουμε ότι δάση αφιερωμένα αρχικά στην κεντρική εκκλησία, των οποίων η προστασία χρειάστηκε να ενισχυθεί ακόμα περισσότερο, αφορίστηκαν. Στη συνέχεια, και ιδιαίτερα μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου, κοινές κοινοτικές αποφάσεις οδήγησαν σε Δασικές Αστυνομικές Διατάξεις, οι οποίες μετέφεραν την εθιμική προστασία στο σύγχρονο πλαίσιο αναφέροντας τις επιτρεπόμενες και μη χρήσεις. Ωστόσο, στη συνείδηση των ανθρώπων ο μεγαλύτερος φόβος δεν ήταν αυτός του αγροφύλακα, αλλά εκείνος προς του άγιου-τιμωρού και υπερφυσικού φύλακα του δάσους.

«Με το χωριό μην πιάνεσαι, μηδέ με το βακούφι, τι του χωριού είναι αδικιά, του βακουφιού είναι κρίμα»

(Παροιμία)

Όσο πλησιάζουμε στη σύγχρονη εποχή, όλο και περισσότερο η τήρηση των απαγορεύσεων δεν αποτελεί πάντα τον κανόνα. Ως αιτίες της προβάλλουν, πρώτα-πρώτα, η απαξίωση των κοινοτικών θεσμών, που επήλθε με τη μεταφορά της εξουσίας από το τοπικό/κοινοτικό επίπεδο στο απομακρυσμένο κέντρο, ιδίως μετά την Απελευθέρωση (1913). Άλλη αιτία υπήρξε η πληθυσμιακή συρρίκνωση και η επακόλουθη εγκατάλειψη, που αλλοίωσαν τον χαρακτήρα του κοινωνικού ελέγχου και άφησαν μεγαλύτερα περιθώρια ασυδοσίας. Τέλος, η απόρριψη παλιών πρακτικών και δοξασιών ως ασυμβίβαστων με τον εκμοντερνισμό και την πρόοδο. Στα περισσότερα καταγεγραμμένα περιστατικά όλο και περισσότερα πρόσωπα εμφανίζονται να καταπατούν τον παλιό κανόνα, τον οποίο η προηγούμενη γενιά φαίνεται να τηρούσε. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις μιλούν για την ευσέβεια της μάνας και την ανταρσία της κόρης ή για ατομικές ή συλλογικές παραβάσεις που συντελέστηκαν στο πλαίσιο της ανομίας και της αναστάτωσης που επέφερε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

Η περαιτέρω πληθυσμιακή συρρίκνωση κατά τα χρόνια που ακολούθησαν τον πόλεμο είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη των παραγωγικών δραστηριοτήτων και την ανάκαμψη της βλάστησης. Έτσι, οι λίγοι εναπομείναντες κάτοικοι δεν ήταν απαραίτητο να αναζητήσουν ξύλα ή κλαδί στο βακούφι, καθώς ο τόπος γέμισε πια αβόσκητα θαμνοτόπια και άκοπα δάση. Από την άλλη, η έλλειψη εξουσίας ικανής να επιβάλει την τάξη και η αποδυνάμωση των θεσμών θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε χαλάρωση των απαγορεύσεων και να συνεπιφέρουν την ολοκληρωτική καταστροφή των ιερών δασών. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, δεν συνέβη. Αντίθετα, μπορούμε να πούμε ότι περιπτώσεις παραβατικής συμπεριφοράς αποτελούν την εξαίρεση παρά τον κανόνα και συνεχίζουν ως σήμερα να σχετίζονται με φρικτές ιστορίες τιμωρίας επίδοξων σφετεριστών που συνεχίζουν να ενισχύουν στο συλλογικό ασυνείδητο τη διατήρηση των ιερών δασών.

2. Επικαιροποίηση των δεδομένων (τουλάχιστον ανά πενταετία)

—

V. Σημασία του στοιχείου για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά

1. Τρόποι αξιοποίησης

Τα ιερά δάση της Ηπείρου αποτελούν άριστα παραδείγματα διαχείρισης του περιβάλλοντος, αναδεικνύοντας με τρόπο μοναδικό τις πρακτικές, τους ηθικούς κανόνες και τις αξίες που διέπουν πρακτικές διατήρησης στη μικρή κλίμακα. Επιπλέον, σήμερα νοηματοδοτούνται σε ένα σύγχρονο πλαίσιο ερμηνείας, που προσθέτει την έννοια της διατήρησης της βιο-πολιτισμικής σημασίας στις υπάρχουσες αξίες τους.

Μια μεγάλη ομάδα επιστημόνων διαφόρων ειδικοτήτων και εθνικοτήτων στο πλαίσιο του προγράμματος Θαλής-Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων «Η Διατήρηση μέσω της Θρησκείας: τα ιερά δάση της Ηπείρου», με επιστημονικό υπεύθυνο για τη μελέτη της ιστορίας τους τον καθηγητή Κοινωνικής Λαογραφίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Βασίλη Νιτσιάκο και επιστημονικό υπεύθυνο του έργου τον καθηγητή Οικολογίας του Τμήματος Βιολογικών Εφαρμογών και Τεχνολογιών John M. Halley, εργάζεται (2012-2015), ώστε να αποτυπώσει τη βιο-πολιτισμική αξία των ιερών δασών του Ζαγορίου και της Κόνιτσας. Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο-EΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ)–Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου. Αυτό που ουσιαστικά επιχειρήθηκε μέσω του ερευνητικού αυτού έργου είναι η κατανόηση της λειτουργίας των ιερών δασών σήμερα και η ανάδειξή τους ως δασών αναφοράς για τη δυναμική των φυσικών οικοσυστημάτων της Ηπείρου και επιτυχημένων συστημάτων διαχείρισης στη μικρή κλίμακα. Πιο συγκεκριμένα:

- Τα δάση αυτά, καθώς συνδέονται με τα αρχαιότερα δέντρα της περιοχής, μπορούν να λειτουργήσουν ως εργαστήρια οικολογίας για τη μελέτη της βιοποικιλότητας και ιδιαίτερα οργανισμών που σχετίζονται με υπερήλικα δέντρα, τα οποία αποτελούν παγκοσμίως ιδιαίτερα σπάνιους και άξιους προστασίας οργανισμούς.

- Η ιστορία των ιερών δασών, όπως καταγράφεται στους ετήσιους αυξητικούς δακτυλίους των δέντρων τους, μπορεί να δώσει σημαντικές πληροφορίες για την κλιματική ιστορία της περιοχής.

- Μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν ως παραδείγματα επιτυχημένης διατήρησης στη μικρή κλίμακα με τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων, κάτι που σε πολλές περιπτώσεις δεν έχουν καταφέρει σύγχρονες μορφές διατήρησης.

- Η ανάδειξή τους σε τόπους τουριστικού ενδιαφέροντος δεν ενδείκνυται, παρά μόνο σε επιλεγμένες περιπτώσεις, καθώς για πολλούς ιερούς φυσικούς τόπους του πλανήτη η ανεξέλεγκτη τουριστική αξιοποίηση αποτελεί σημαντική απειλή.

- Για την προβολή της σημασίας των Ιερών Δασών του Ζαγορίου και της Κόνιτσας σε διεθνές επίπεδο οι συνεργάτες του προγράμματος ΘΑΛΗΣ, αλλά και η υπογράφουσα την πρόταση έχουν ήδη προωθήσει το θέμα σε ευρωπαϊκά και διεθνή συνέδρια και συναντήσεις εργασίας (π.χ. Ιεροί Φυσικοί Τόποι/ [Sacred Natural Sites](#))

2. Μέτρα διαφύλαξης

- Έρευνα, καταγραφή, φωτογράφιση/κινηματογράφηση, συγκρότηση/εμπλουτισμός συλλογών, ψηφιοποίηση, δημοσιεύσεις.

- Συνεργασία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τις οικείες Μητροπόλεις και δασικές υπηρεσίες (Ιωαννίνων, Κόνιτσας, Μετσόβου), με τους δασολόγους των δήμων Ζαγορίου και Κόνιτσας, αλλά και με τον Φορέα Διαχείρισης Εθνικών Δρυμών Βίκου-Αώου και Πίνδου και εκπροσώπους τοπικών κοινοτήτων για την καταγραφή της ιστορίας και τη δημόσια διαβούλευση σχετικά με τη διατήρηση των ιερών δασών.

Φάκελος Εκπαιδευτικού Υλικού: <http://ayla.culture.gr/?p=589>

Παράρτημα

Βιβλιογραφία

Dudley, N., L. Higgins-Zogib, S. Mansourian (2009), The links between Protected Areas, faiths, and Sacred Natural Sites, *Conservation Biology*, 23(3): 568-577.

Nixon, L. (2006), *Making a landscape sacred. Outlying Churches and Icon Stands in Sphakia, Southwestern Crete*, Oxbow Books, Oxford.

Oviedo, G, S. Leanrenaud (2007), Protecting Sacred Natural Sites of Indigenous and Traditional People, σσ. 77-99, στο J.Mallarach, T. Papayannis (επιμ.), *Protected Areas and Spirituality. Proceedings of the First Workshop of the Delos Initiative*, Montserrat 2006, IUCN, Gland, Switzerland.

Read, H. (2000), *Veteran trees: A guide to good management*. Veteran Trees Initiative. <http://publications.naturalengland.org.uk/publication/75035>. Accessed 15 October 2014.

Stara, K. (2000), *The impact of perceived land-use values on biodiversity conservation in the Vikos-Aoos National Park, Papingo, Greece*. Dissertation (MSc), University of Wales, Bangor.

Stara, K. (2012), Northern Pindos National Park excommunicated forests, στο J.M. Mallarach (επιμ.), *Spiritual Values of Protected Areas of Europe Workshop Proceedings*. Federal Agency for Nature Conservation, Germany <http://www.bfn.de/fileadmin/MDB/documents/service/Skript322.pdf>. Accessed 16 October 2014.

Stara, K. (2012), Trees and the sacred in modern Greece, *Landscape* (2) 11: 60-63. <http://www.terralingua.org/blog/2012/09/06/terralingua-landscape-volume-2-issue-11> Accessed 16 October 2014.

Stara, K., R. Tsiakiris, J.L.G. Wong (υπό έκδ.), «The trees of the Sacred Natural Sites of Zagori, NW Greece», *Landscape Research*, doi:10.1080/01426397.2014.911266.

Stara, K., R. Tsiakiris, JLG Wong (2015), «Valuing trees in a changing landscape: A case study from Northwestern Greece», *Human Ecology* 43: 153-167.

Stara, K., R. Tsiakiris, JLG Wong (2012) «Sacred trees and groves in Zagori, Northern Pindos National Park, Greece», στο G.I. Pungetti, G. Oviedo, D. Hooke (επιμ.), *Sacred Species and Sites. Advances in Biocultural Conservation*, Cambridge University Press, UK.

Stewart, Ch. (1991), *Demons and the Devil. Moral imagination in Modern Greek Culture*, Princeton University Press, New Jersey.

Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1989), *Λαογραφικά μελετήματα*, τόμ. Α', Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα.

Λαγόπουλος, Α.Φ. (2003), *Ο ουρανός πάνω στη γη. Τελετουργίες καθαγίασης του ελληνικού παραδοσιακού οικισμού και προέλευσή τους*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα.

Μιχαηλάρης, Π.Δ. (2004), *Αφορισμός. Η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 60. Θεσμοί και ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία, Αθήνα.

Νιτσιάκος, Β. (1997), *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα.

Νιτσιάκος, Β. (2003), *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα.

Ντιναλέξης, Α. (2014), «Καπτεσοβίτικα περιβαλλοντολογικά», *Το Ζαγόρι μας*, 428: 6-7.

Πολυμέρου-Καμηλάκη, Α. (2003), «Δέντρα Ιερά», στο Κ. Γιούργος (επιμ.), «Φύση-Μύθος-Άνθρωπος. Μυθολογικά του Δέντρου», *Επτά Ημέρες*, 30/11/2003 http://www.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathglobal_2_30/11/2003_12810_29, Ημερομηνία πρόσβασης: 2/6/2006.

Ρεμπέλης, Χ. (1953), *Κονιτσιώτικα*, εκ. Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών, Αθήνα.

Στάρα, Κ. (2009), *Μελέτη και καταγραφή ιερών δασών και δασυλλίων στον Εθνικό Δρυμό Βίκου-Αώου. Παραδοσιακές μορφές διαχείρισης, αντιλήψεις και αξίες των τοπικών κοινωνιών για τη διατήρηση του φυσικού τους περιβάλλοντος*, Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.

Στάρα, Κ., Ρ. Τσιακίρης (2010), «Τα λιβάδια που ήταν δάση. Η περίπτωση των προστατευτικών δασών του Ζαγορίου» στο Α. Σιδηροπούλου, Κ. Μαντζανάς, Ι. Ισπικούδης (επιμ.), *Πρακτικά 7ου Πανελλήνιου Λιβαδοπονικού Συνεδρίου*, Ξάνθη, 14-16/10/2010: «Λιβαδοπονία και Ποιότητα Ζωής», Θεσσαλονίκη.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ:

Προϋπάρχουσα τεκμηρίωση

Διαθέσιμη βιβλιογραφία

Διαθέσιμα δεδομένα

Φορέας:

Είδος έρευνας:

Είδος δεδομένων:

Εγγραφή του στοιχείου σε άλλα ευρετήρια

Εθνικό Ευρετήριο – Τεχνικό δελτίο του στοιχείου

Τόπος και ημερομηνία σύνταξης:

Συντάκτης

Ονοματεπώνυμο: Καλλιόπη Στάρα

Ιδιότητα: Μεταδιδακτορική ερευνήτρια Τομέα Οικολογίας, Τμήματος Βιολογικών Εφαρμογών και Τεχνολογιών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (MSc Οικολογία, PhD Λαογραφία)

Συνοδευτικό τεκμηριωτικό υλικό

Βιβλιογραφική-αρχειακή έρευνα:

Επιτόπια έρευνα-συνεντεύξεις:

Ηχητική καταγραφή:

Φωτογραφική καταγραφή:

Κινηματογραφική καταγραφή: